

איך נולדה "מדינה"? התהליכים והסיבות להקמת 'המדינה האסלאמית'

קובי מיכאלי

'המדינה האסלאמית', שעל הקמתה ב־2014 הכריז מנהיגה אבו בכר אל-בגדאדי, הפכה מסוג של קוריוז לגורם מעצב של המרחב ולאתגר בינלאומי. נדמה שתהליך הקמתה של 'המדינה האסלאמית' והתפשטותה התאפשרו בגין צירוף של ארבע מגמות עיקריות: הטלת האזורית, שהובילה להתפרקותן של מדינות לאום ערביות במרחב ולהתדרדרותן לתהליכי כישלון מדינתי; ואקום אידאולוגי שהחל לאחר כישלון הפאן-ערביות וכישלונם הצורב של האחים המוסלמים והאסלאם הפוליטי, בדגש על מצרים, למלא את החלל; חוסר נכונות של המערב להתערב באופן ממשי, לצד היעדר מנהיגות עולמית ואסטרטגיה אמריקאית לא־רלוונטית;² חוסר יכולת של ארגוני אופוזיציה מתונים בסוריה לשתף פעולה ולגבש חזון משותף, לצד נוכחות ופעילות של ארגוני ג'האד במרחב.

בפרספקטיבה היסטורית, אפשר להבין את תופעת 'המדינה האסלאמית' כתוצאה של אי־יציבות מבנית כרונית של המרחב, שחוה במאה השנים האחרונות ארבע מהפכות עיקריות. כל אחת מארבע המהפכות הובילה לעיצובו של מבנה כוח פוליטי שלא הלם את המבנה החברתי, המושתת מעיקרו על בסיס עדתי, שבטי או דתי. אי־ההלימה הובילה לשחיקת לגיטימציה של המשטרים ולפוטנציאל גבוה של התנגדות וחתרנות כלפיהם. ברוב המקרים שרד מודל מדינת הלאום בשל שלטון אוטוריטרי, שנשען על מנגנוני ביטחון ומודיעין יעילים.

שבריריות המודל הפוליטי באה לידי ביטוי בקושי של המשטרים, ברוב המדינות הערביות, להתמודד עם גלי ההדף של הטלתה הערבית, בהיחלשות השלטון המרכזי ובהאצת תהליכי כישלון מדינתי. האסלאם הפוליטי, שייצג את האידאולוגיה המתחרה העיקרית לאידאולוגיה הלאומית, כשל במבחן הראשון שבו נדרש לעמוד (האחים

המוסלמים במצרים). עם סילוקו הותיר חלל רעיוני, שאותו מיהרו לנסות למלא תנועות אסלאמיות סלפיות-ג'האדיות, שניצלו את התנאים שנוצרו בעקבות הכישלון המדינתי שהתפשט במרחב. הבולטת מבין התנועות הללו הייתה דאע"ש, שהובילה להקמתה של 'המדינה האסלאמית'.

במאמר זה יתוארו בפרספקטיבה היסטורית המאפיינים הסוציו-פוליטיים של אי-היציבות המבנית הכרונית במרחב, תיבחן משמעותה של תופעת המדינה הכושלת והתפשטותה באזור, ויפותח הטיעון המרכזי בעניין הזיקה בין התרחבות התופעה לבין התחזקות דאע"ש והקמת 'המדינה האסלאמית'.

אי-יציבות מבנית כרונית בפרספקטיבה היסטורית

הטלטלה הערבית קעקעה את ההיגיון הגאו-פוליטי המסדר של המרחב הערבי, שנשען על מדינות עם שלטון מרכזי וסמכותי וגבולות ברורים, אשר נוצרו בעקבות הסכם סייקס-פיקו (1916). מאז הקמתן חוו רוב המדינות הללו אי-יציבות שהובילה למשברים פוליטיים חריפים שאיימו על שרידותן, אך הן יכלו להם באמצעות מנגנוני דיכוי ושמרו על המבנה המדינתי – גם אם בשינויי משטר – עד להתנפצות גלי ההדף של הטלטלה הערבית.

מבחינה היסטורית, המרחב היה מאורגן על בסיס מסגרות מקומיות, חמולתיות, שבטיות, אתניות ודתיות, תוך מתאם בין זהות לבין טריטוריה.³ בטרטוריות מוגדרות התקיימו קבוצות אתניות, שבטיות או דתיות מוגדרות והומוגניות. לרוב, מדובר היה בחברות נחשלות (במובן של מיעוט יודעי קרוא וכתוב והיעדר תשתיות של תיעוש ומודרניזציה). כל שינוי של מבנה הכוח המסורתי היה בחזקת זר, מתריס ומהפכני ולכן בלתי-לגיטימי, ועורר בהכרח התנגדויות, שבחלק מהמקרים תורגמו למהפכות נגד. המהפכה הראשונה שחוה האזור הייתה עם התפשטותה של האימפריה העות'מאנית. זו ארגנה את המרחב באופן פוליטי ומנהלי (סנג'קים), שאמור היה לאפשר לה שליטה יעילה. השלטון העות'מאני הצליח להוביל באופן מתון וממושך תהליכי מודרניזציה בלי התנגדות משמעותית, וידע לדכא כל התנגדות כזו ביד קשה. הסולטאנים הטורקים נהנו מסוג מסוים של לגיטימציה בגין הייחוס הדתי שלהם, ובמובנים רבים הייתה האימפריה העות'מאנית מעין ח'ליפות.

המהפכה המשמעותית השנייה התרחשה עם נפילת האימפריה העות'מאנית בשלהי מלחמת העולם הראשונה, ו"חלוקת השלל" בין המעצמות המנצחות, בריטניה וצרפת, במסגרת הסכם סייקס-פיקו (1916). במסגרת ההסכם וחלוקת המרחב לאזורי השפעה הוקמו יחידות פוליטיות-מדיניות מלאכותיות, שצירפו יחד קבוצות אתניות שונות, דתות יריבות ולעיתים דוברי שפות שונות למדינה אחת, בעלת זהות רופפת וחסרת

אתוס לאומי והיסטורי משותף. קווי הגבול ששורטטו מסגרו ישויות מדינתיות על בסיס מודל מדינת הלאום שרווח באירופה באותם ימים.

הדחת השלטון המלוכני במצרים במהפכת הקצינים בשנת 1952 ובעקבותיה מהפכות הבעת' בעיראק ובסוריה – סימלו את המהפכה השלישית. מהפכות הקצינים הביאו לעולם את החלופה הרעיונית-פוליטית בדמות הפאן-ערביות, ששיאה בהקמת הקע"מ (קהילה ערבית מאוחדת) בהנהגתו של נשיא מצרים דאז, א-נאצר. בעיראק, בסוריה ובלוב התקבע והתמסד שלטון עריץ שהצליח לשמר את המסגרת המדינתית הרב-עדתית, רב-שבטית ורב-דתית בכוח הזרוע, תוך דיכוי מתמשך של מתנגדי המשטר. בשלושת המקרים הללו היו שליטי המדינות בני מיעוט שטיפחו את מקורביהם ואת בני עדתם, דתם או שבטם, וקיפחו את כל האחרים. מבנה הכוח שנוצר היה מעוות וחסר לגיטימציה ציבורית של ממש.

הדיכוי והתסכול, לצד תמורות במערכת הבינלאומית בדגש על התפוררותה של ברית המועצות, שהייתה משענת אסטרטגית של אותם שליטים, וכן התרחבות הגלובליזציה, תקשורת ההמונים, הרשתות החברתיות וההצלחות המרשימות של אל-קאעדה – כל אלה הפכו למצע נוח למהפכה הרביעית. זו החלה כ"אפקט הפרפר" בשלהי שנת 2010 בשוק בתוניסיה, והפכה לטלטלה אזורית, שהובילה להתפרקותן של כמה מדינות לאום ערביות ולהתחזקות מרשימה, גם אם קצרת ימים, של האסלאם הפוליטי במרחב. במקביל בלטה במיוחד עלייתו המטאורית של האסלאם הסלפי-ג'האדי. במקרה של 'המדינה האסלאמית', היא באה לידי ביטוי בכיבוש טריטוריות נרחבות בצפון-מערב עיראק ובמזרח-סוריה, מחיקת הגבולות הבינלאומיים המוכרים והקמת הישות שהיא התשתית, בראיית מנהיגה ומאמיניו, לח'ליפות הגדולה. המהפכה הרביעית, באופן בולט יותר מקודמותיה, לוותה בהעמקת השסע החריף בעולם האסלאם, בין הסונה לבין השיעה. המאבק הדתי הפך גם למאבק פוליטי בין ערב הסעודית, הרואה עצמה כמנהיגת העולם הסוני, לבין איראן, מנהיגת העולם השיעי.

המהפכה הרביעית שבה והוכיחה שרוב מדינות הלאום הערביות במרחב לא הצליחו להתגבש במסגרת של יחידות פוליטיות, עם בסיס לגיטימציה ומנגנונים ממוסדים ליישוב סכסוכים ולשינויים חברתיים. מבני הכוח במדינות אלו מעולם לא היו לגיטימיים ויציבותם – כפי שהתבלט בסוריה ובעיראק – הושגה בכוח הזרוע. הטלטלה הערבית, שהפכה לשעת כושר למבקשי השינוי, ניתבה את המדינות הללו למסלול המדינה הכושלת. חולשתן של רבות ממדינות הלאום הערביות והמעבר המהיר למעמד מדינה כושלת, שבה מאבד השלטון המרכזי את סמכותו ואת יכולת המשילות, בדגש על המונופול על הפעלת הכוח, אפשרו את התנאים לעליית כוחות אחרים בדמות שחקנים לא-מדינתיים כדוגמת 'המדינה האסלאמית'.⁴ תנועות אלו מנצלות

את הוואקום המדינתי, תוך השתלטות על טריטוריות ואוכלוסייה, ניכוס פונקציות מדינתיות והצגת אידאולוגיה חלופית, כדי להתבסס ולעצב מחדש את המרחב. לפיכך, תופעת 'המדינה האסלאמית' והתרחבות תופעת המדינה הכושלת קשורות זו בזו. המדינות הכושלות כבר אינן רק אירוע מקומי או טרגדיה אנושית, המוגבלת למדינה אחת או לעם אחד. המדינות הכושלות הפכו לאתגר אזורי ובינלאומי בגין אי-היציבות שהן מייצאות למרחב, ומעצם הפיכתן לזירת עימות בין שחקנים אזוריים ובינלאומיים.⁵ גם 'המדינה האסלאמית', במבנה הרשתי המבוזר שלה, כבר אינה תופעה מקומית שהשפעתה מוגבלת למרחבים בעיראק ובסוריה; היא נוכחת בכל המרחב המזרח-תיכוני ושלוחותיה נבנות בהדרגה ובהתמדה גם במזרח-אסיה, במערב-אירופה ובצפון-אמריקה, במסגרת המאמץ לשינוי הסדר העולמי וקריאת התיגר על מערכת הערכים המכוננת של המערב.⁶

מהי מדינה כושלת ומדוע הפכה לאתגר בינלאומי?

מדינה כושלת⁷ מוגדרת ומאובחנת ככזו בהתייחס ליכולתה המוגבלת, או לאי-קיומה של יכולת לספק לאזרחיה ביטחון אנושי⁸ מינימלי הכרחי. רפיון המשילות נובע מחולשה בולטת של השלטון המרכזי ומהיעדר מונופול של המדינה על הפעלת הכוח. המושג 'משילות' משקף את איכות התפקוד של המוסדות המדינתיים מכוח היגיון מדינתי (stateness),⁹ ואת מידת הקפדתם על אכיפת חוקים ורגולציות באופן המאפשר למדינה לספק ביטחון (פנימי וחיצוני), חוק וסדר, בריאות וחינוך, לתפעל כלכלה ולממש את ריבונותה.¹⁰

במדינות כושלות מתרחבים אזורי הספר נעדרי המשילות, ההופכים לזירה המעודדת ומאפשרת פעילות של שחקנים חיצוניים – מדינתיים ולא-מדינתיים. האחרונים מערערים עוד את ההיגיון המדינתי, מעצימים את המאפיין הכאוטי של המציאות ומסייעים ליצוא אלימות וחוסר יציבות לסביבת המדינה הכושלת. שחקנים לא-מדינתיים, המצליחים להשתלט על טריטוריות ואוכלוסיות עוברים תהליך של התמסדות לצורך שיפור מנגנוני השליטה שלהם במרחב ובאוכלוסייה. תהליכי ההתמסדות הופכים את השחקנים הלא-מדינתיים לשחקנים מדינתיים-למחצה, דוגמת חמאס ברצועת עזה, חזבאללה בדרום-לבנון ו'המדינה האסלאמית' בעיראק ובסוריה.¹¹

מדינות הלוקות בפרגמנטציה פנימית, המשולבת עם מוסדות חלשים או לא מתפקדים, הן מדינות העלולות להפוך למדינות כושלות. מייקל הדסון סיווג מדינות שונות על פני רצף שבין מדינות שבריריות למדינות יציבות ודינמיות בהתייחס לשני המשתנים הללו, והסיק כי כאשר האפקטיביות נמוכה והפרגמנטציה גבוהה, קיימת סכנה ממשית ליציבות המדינה:¹²

פרגמנטציה פוליטית מבוססת זהות גבוהה	פרגמנטציה פוליטית מבוססת זהות נמוכה	
מצב שברירי תחת שליטה: ערב הסעודית וסוריה (לפני 2011)	מדיניות דינמיות: סין, טורקיה וצ'ילה	אפקטיביות שלטונית גבוהה
מצב שברירי ולא יציב: ניגריה, סומליה, לוב, עיראק וסוריה (שלוש השנים האחרונות אחרי 2011).	מצב יציב ואטי: ארמניה, בנגלדש, טנזניה	אפקטיביות שלטונית נמוכה

מדינות רבות בעולם נמצאות על הרצף המייצג דרגות שונות של כישלון מדינתי.¹³ ייחודו של כל מקרה ודרגת הכישלון המדינתי הם תוצר של הזיקות בין עוצמת האיומים והאתגרים מבית ומחוץ לבין רמת התפקוד של המוסדות המדינתיים, או בלשונו של פוקימה: "איכות המדיניות".¹⁴ ככל שרמת התפקוד של המוסדות המדינתיים נמוכה יותר ורמת הלגיטימציה שרוחש הציבור למוסדות ולשלטון נמוכה יותר, וככל שהמצוקה ועוצמת הסכסוכים מבית ומחוץ גבוהה יותר, כך גבוהה יותר רמת הכישלון המדינתי. ככל שרמת הכישלון המדינתי גבוהה יותר, כך גדל פוטנציאל ההתפשטות וההשתלטות של שחקנים לא־מדינתיים ואחרים, לרוב אלימים, הרואים עצמם כאלטרנטיבה למדינה.¹⁵

השתלטות 'המדינה האסלאמית' על צפון־מערב עיראק ומזרח־סוריה והקמת הח'ליפות בחודש יוני 2014 היא עדות לתופעה זו. השלכותיה מקרינות על יציבותן ועתידן של עיראק ושל סוריה, שלמעשה כבר לא קיימת כמדינה, וכן על ירדן ועל הביטחון והיציבות האזוריים. 'המדינה האסלאמית' מייצרת "גלי הדף", המשפיעים בתורם גם על המתרחש בזירות רחוקות. זאת באמצעות עידוד כוחות חתרניים בדמותם של ארגוני טרור סלפים ג'האדים השותפים לרעיון ולדרך, דוגמת אלה הפועלים בשטחי הרשות הפלסטינית ובחצי־האי סיני, ותשתיות טרור במערב־אירופה ובצפון־אמריקה. מאפיין בולט ומשמעותי נוסף של מדינות כושלות הוא פילוג אתני ודתי והיעדר אתוס לאומי מלכד. דוגמה מובהקת לכך ניתן למצוא באפגניסטן – מדינה רב־לאומית הכוללת קבוצות אתניות שונות שנכפה עליהן לחיות יחד. חיכוכים וסכסוכים מתמידים הפכו את המדינה לשדה קטל של מיליציות חמושות הנלחמות זו בזו, אף שכולם מוסלמים.¹⁶ סוריה ועיראק, כמו לוב ותימן ואפילו לבנון, הן דוגמאות דומות. לכל אחת מהמדינות הללו ייחוד אתני, עדתי ושבטי משלה, אך בכולן כאחת מתקיים העיקרון של פילוג אתני, עדתי ודתי, לצד היעדר אתוס לאומי מלכד.

טענה זו עולה בקנה אחד עם טענתו של בני מילר בדבר היעדר מתאם בין לאום למדינה (State-to-nation imbalance) כגורם לאי־יציבות אזורית ולסכסוכים פנימיים ואזוריים כאחד. זאת, להבדיל ממדינה לכידה (קוהרנטית) שבה מתקיים מתאם בין

לאום למדינה, גבולותיה וריבונותה אינם שנויים במחלוקת, מוסדותיה השלטוניים יציבים והיא מפגינה מונופול על הפעלת הכוח.¹⁷ לטענתו, גם אם האליטות במדינות שאינן לכידות מנסות להגיע להסדר, לחצים פנימיים וחיצוניים יכשילו את ההסדר.¹⁸ אין ספק, שעיראק וסוריה הן דוגמאות בולטות המחזקות טיעון זה. 'המדינה האסלאמית' ניצלה את תהליכי הכישלון המדינתי בסוריה ובעיראק, שאינן מדינות לכידות, לצורך התפשטות, השתלטות והתבססות, אשר הובילו להקמת הח'ליפות.

תופעת המדינה הכושלת אינה עתידה להיעלם מהזירה הבינלאומית, קובע דיוויד ריילי, וההתנגשות בין מדינות מבוססות ומתפקדות לבין מדינות כושלות היא בלתי־נמנעת.¹⁹ אחת הסיבות להתנגשות הבלתי־נמנעת היא האיום הביטחוני שמייצרות מדינות כושלות. בשטחן ומשטחן פועלים ארגונים המצליחים לייצא אלימות וטרור למדינות מבוססות ומתפקדות, גם כאשר אין להן גבולות משותפים עם אותן מדינות. הגלובליזציה, הטכנולוגיה והנגישות למאגרי נשק מדינתיים, ובכללם גם לנשק להשמדה המונית, מאפשרים לאותם ארגונים להפעיל טרור חוצה גבולות ולזרוע כאוס בעלויות נמוכות ובנוחות יחסית. לכן, "מדינות חלשות כמו אפגניסטן יכולות לייצר סכנה גדולה לאינטרסים הלאומיים שלנו כמדינות חזקות".²⁰ תובנה זו תקפה גם במקרה של סוריה ועיראק, שבשטחיהן קמה 'המדינה האסלאמית', אשר הופכת לאיום אזורי ובינלאומי. המדינות הכושלות אינן מסוגלת לאכוף כוח וסמכות בגבולותיהן ובאזורים סביבן, ולכן נוצרים אזורי ספר ההופכים לאזורי פעילות מועדפים של ארגוני הטרור. הסדר והאיזון הגלובלי מסתמך על יכולתן של מדינות לשמר את החוק והסדר בגבולותיהן. לכן, כל מדינה כושלת מפרה את הסדר העולמי בדרגה כזו או אחרת. התוצאות הן טרור עולמי, עקירה של המונים והפיכתם לפליטים,²¹ רצח עם, הפרת זכויות אדם בסיסיות, שחיתות מקומית ובינלאומית והתגברות הפשע.

עיראק היא דוגמה עכשווית בולטת לתהליכי כישלון מדינתי. השסעים העמוקים בין הסונים לבין השיעים בעיקר, לצד הבדלנות הכורדית, משפיעים על מידת הלגיטימציה של השלטון המרכזי ועל איכות תפקודו. חולשת השלטון המרכזי באה לידי ביטוי גם באיכויות הירודות של הצבא וברמות משמעת ונאמנות נמוכות של רבים מהחיילים והיחידות. אלה מחלישים את אחיזתה השלטונית של המדינה באזורים המרוחקים מהבירה ומכשירים את התנאים להתבססותה של 'המדינה האסלאמית' באותם אזורים. 'המדינה האסלאמית' מבססת אחיזתה בשטח באמצעות טרור ואימה שהיא מטילה על האוכלוסייה המקומית, תוך ניצול עוינותה של האוכלוסייה הסונית כלפי השלטון המרכזי השיעי. תהליכים אלה מחלישים עוד את השלטון המרכזי, והדבר מאפשר לקבוצות אתניות אחרות דוגמת הכורדים לנצל את שעת הכושר להיפרד מהמדינה ולכוון ישויות עצמאיות, המשתלטות בתורן על משאבים כלכליים באופן המחליש עוד את השלטון המרכזי ואת המוסדות המדינתיים, וחוזר חלילה.

בעידן שלאחר המלחמה הקרה גברו אתגרי ביטחון פנימיים כמלחמות אזרחים, גרילה וטרור המאפיינים מדינות כושלות, והם הפכו לאיום המרכזי על הביטחון האזורי (בזירות השונות) והעולמי. מאז מלחמת העולם השנייה מתו יותר אנשים בעקבות איומים אלה מאשר במלחמות בין צבאות סדירים.²² אירועי טרור, ובראשם זה שארע ב־11 בספטמבר 2001, הבהירו לקהילה הבינלאומית כי לא ניתן להתעלם מהתופעה המאיימת על הביטחון העולמי. השפעותיה מרחיקות הלכת קשורות ביכולות הנשק הכימי, הביולוגי והגרעיני שמחזיקות כמה מהמדינות המסווגות כמדינות כושלות בדרגה כלשהי (פקיסטן כדוגמה). החשש הגדול הוא מזליגת הנשק הגרעיני לידיים לא רצויות. בעיראק, למשל, מאגרי אורניום ברמת העשרה נמוכה נתפסו בידי 'המדינה האסלאמית' ביולי 2014.²³

סיכום ומבט לעתיד

הגידול במספרן של המדינות הכושלות בעקבות הטלטלה במזרח התיכון הוא איום על היציבות האזורית. האיום מחריף בשל השפעתם הגוברת של ארגוני האסלאם הקיצוניים במרחב והמעורבות הגדלה של שחקנים חיצוניים בענייני פנים של מדינות כושלות. השחקנים החיצוניים יכולים להיות מדינות דוגמת איראן בסוריה, בעיראק ובתימן, או ערב הסעודית בתימן ובסוריה, או שחקנים לא־מדינתיים כדוגמת 'המדינה האסלאמית' בעיראק, בסוריה, במצרים, בלוב וברצועת עזה.

מה שנראה במבט ראשון כעימות בין קבוצות חמושות וכוחות הממשל כמו בסוריה, בעיראק, בלוב ובתימן הוא, למעשה, זירת מאבק בין כוחות אזוריים ועולמיים, בין השיעה לבין הסונה, ואפילו בין סונים מתונים לסלפים, דוגמת המתרחש בסוריה, בלוב וברצועת עזה. המשמעות היא חולשה גוברת של המשטרים הערביים לאכוף את מרותם בשטחים, לצד התעצמותה של 'המדינה האסלאמית' והתפשטות השפעתה במרחב ומעבר לו.

ההתמודדות עם תופעה זו מחייבת רמות גבוהות של שיתופי פעולה, חיזוק גורמים אזוריים מתונים, נחישות ומנהיגות עולמית ואזורית. לשחקנים האזוריים תפקיד מפתח בהתמודדות זו. בלעדיהם לא תוכל המערכת האזורית להתייצב, גם אם תשקענה המעצמות תשומות אדירות במאבק נגד 'המדינה האסלאמית' ובתהליכי בנייתן של המדינות הכושלות.

לאחר חמש שנות טלטלה, מדינות עלולות להתפרק או להתארגן מחדש במסגרות פדרטיביות שונות. ייתכן גם שישויות מדיניות עצמאיות תתקיימנה ללא הכרה מצד השלטון המרכזי או הכרה בינלאומית (למשל הכורדים ו'המדינה האסלאמית'). ייתכן שמודל מדינת הלאום אינו בהכרח המודל הרלוונטי לאזורים מסוימים במזרח התיכון. אולי מודלים בעלי מאפיינים פדרטיביים ייחודיים רלוונטיים יותר למדינות המאופיינות

בשסעים שבטיים, אזורים ודתיים עמוקים דוגמת לוב, סוריה, עיראק, תימן והרשות הפלסטינית. אמנם, הקהילה הבינלאומית מסתייגת משינוי גבולות ומפירוקן של מדינות קיימות, משום החשש לערער את היציבות האזורית והבינלאומית המושתתת על לבנת היסוד של מדינת הלאום הריבונית. אולם, עמי ערב מבקשים כעת גם את החופש לחיות במסגרת פוליטית התואמת את זהותם.²⁴

מדינות לאום, כמו עיראק וסוריה מאבדות שליטה במרחבים עצומים הנופלים לידי ארגונים סלפים-ג'האדים, המבקשים להקים בהם את בסיס הח'ליפות החדשה, ומאיימים להמשיך את התפשטותה והתרחבותה גם לכיוון ירדן, ערב הסעודית ומדינות המפרץ. מנגד, שרידותה של 'המדינה האסלאמית' אינה מובנת מאליה – היא פועל יוצא של יכולת ההתפשטות והשליטה שלה מול עוצמת ההתנגדות למאמציה אלו. נדמה שכוחה הצבאי של 'המדינה האסלאמית' מוגבל וכי היא לא תוכל לעימות צבאי עם צבאות מדינות כמו הצבא הטורקי, למשל, ולבטח לא לפעילות צבאית מתואמת של ברית או קואליציה של מדינות ערביות, בגיבוי טורקי ובסיוע בינלאומי. עיראק וסוריה לא תוכלנה לאתגר בכוחות עצמן, אלא אם כן יחול שינוי משמעותי במעמדה של איראן ובמאפייני מעורבותה. הכורדים ימשיכו להילחם על נחלתם ולהרחיק את כוחות 'המדינה האסלאמית', כל אימת שאלה ינסו לחדור אל המרחב הכורדי. בהיעדר קואליציה אזורית בתמיכה בינלאומית, עלולה המציאות הנוכחית להתקבע ולהפוך את המרחב הסורי-עיראקי לשדה קטל למשך שנים רבות.

הערות

- 1 המחבר מבקש להודות ליואל גוז'נסקי, שותפו לכתיבת המחקר בנושא המדינות הכושלות, שבו נעזר המחבר בחלקים מסוימים של הפרק.
- 2 לדיון מעמיק בסוגיית כשלי האסטרטגיה האמריקאית וחוסר הרלוונטיות שלה, ראו: Robinson, Linda Paul D. Miller, John Gordon IV, Jeffrey Decker, Michael Schwillie, Raphael S. Cohen, *Improving Strategic Competence Lessons from 13 Years of War*, Prepared for the United States Army and Published by the RAND Corporation, Santa Monica, California USA, 2014, http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR800/RR816/RAND_RR816.pdf; Michael Eisenstadt, "Aligning Means and Ends, Policies and Strategy in the War on ISIL," Testimony submitted to the House Armed Services Subcommittee on Emerging Threats and Capabilities," The Washington Institute, June 24, 2015, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/aligning-means-and-ends-policies-and-strategy-in-the-war-on-isil>; Michael Eisenstadt, "The War Against ISIL: In Search of a Viable Strategy," War on the Rocks, The Washington Institute, June 15, 2015, <http://washin.st/1LaOWJt>; "CIA Reorganizes for the Long War against Violent Extremism," *Middle East Briefing*, <http://mebriefing.com/?p=1627>; Jeffrey, James. "The ISIS Fight and the State of the Union Address," *Policy Watch* 2358, The Washington Institute, January 21, 2015, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-isis-fight-and-the-state-of-the-union-address>; Tina Kaidanow, "Expanding Counterterrorism Partnerships: U.S. Efforts to Tackle the Evolving Terrorist Threat," The Washington Institute, January 26, 2015, <http://www>.

- washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/expanding-counterterrorism-partnerships-u.s.-efforts-to-tackle-the-evolving
- 3 על החשיבות במתאם בין זהות לטריטוריה ואי-היציבות כתוצאה מהיעדר מתאם כזה, ראו: Benjamin Miller, "When and How Regions Become Peaceful: Potential Theoretical Pathways to Peace," *The International Studies Review*, Vol. 7, No. 2. (June 2005), pp. 229-267.
- 4 להרחבה בעניין התנאים להשתלטות שחקנים לא-מדינתיים על פונקציות מדיניות ראו בהרחבה: Robert, I. Rotberg, "Failed States in a World of Terror," *Foreign Affairs*, July-August 2002, <https://www.foreignaffairs.com/articles/2002-07-01/failed-states-world-terror>
- 5 להרחבה בעניין ההשלכות הגלובליות הבעייתיות שיש למדינות כושלות ראו בהרחבה: Amy Zegart, "Stop Drinking the Weak Sauce," *Foreign Policy – The Magazine*, February 23, 2015, http://foreignpolicy.com/2015/02/23/nuclear-cyber-cold-war-weak-states-strategy/?utm_source=Sailthru&utm_medium=email&utm_term=*Editors%20Picks&utm_campaign=2015_EditorsPicks_PROMO_1_Carnegie_CorporationJD2%2F23
- 6 להרחבה בעניין התפשטות ארגוני הג'האד והמדינה האסלאמית' ראו: יורם שוייצר, "מלחמתה של מצרים בחציהאי סיני – לא שלה בלבד", **מבט על**, גיליון 661, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 3 בפברואר 2015, <http://heb.inss.org.il/index.aspx?id=4354&articleid=8667>
- 7 בספרות מקובלים מונחים חלופיים כדוגמת מדינה שברירת (fragile state), מדינה קורסת (Collapsed state) וכישלון מדינתי (state failure). מפאת קוצר היריעה, לא ארחיב בכל הנוגע לסיבות לשימוש במונחים שונים, ולצורך הדיון בפרק זה אשתמש במונח 'מדינה כושלת'.
- 8 As stated in paragraph 143 of the 2005 World Summit Outcome (A/RES/60/1), entitled 'Human Security', the Heads of State and Government stressed "the right of all people to live in freedom and dignity, free from poverty and despair," and recognized that "all individuals, in particular vulnerable people, are entitled to freedom from fear and freedom from want, with an equal opportunity to enjoy all their rights and fully develop their human potential.
- 9 Francis Fukuyama, *State Building: Governance and World Order in the Twenty-First Century*, (London: Profile Books, 2005), pp.1-3.
- 10 שם, עמ' 7-3.
- 11 כרמית ולנסי, "המושל והנמשל: המרכיבים האזרחיים בהתבססות 'המדינה האסלאמית'", **שורטי – ביטחון לאומי בגובה העיניים**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 28 ביוני 2015, <http://heb.inss.org.il/index.aspx?id=5193&Blogid=9948>
- 12 Michael Hudson, *Arab Politics: The Search for Legitimacy* (New Haven, CT: Yale University Press, 1977, p. 391.
- 13 *The Annual Fragile States Index*, The Fund for Peace, 2014, <http://ffp.statesindex.org/>
- 14 Fukuyama, *State Building*, p. 5
- 15 יואל גוז'נסקי ואמיר קוליק, "מדינות כושלות – השלכותיה של התופעה על הסביבה האסטרטגית של ישראל", **עדכן אסטרטגי**, כרך 13, גיליון 2 (2010), עמ' 33-46.
- 16 מרדכי קידר, "אספקלריה – אמריקה תצא, הטרור ייכנס", **מראה – מגזין בענייני מדינה, חברה ותרבות**, גיליון 351, מרס 2014, http://www.maraah-magazine.co.il/show_item.asp?levelId=65470&ItemId=27&katavalId=3537&itemType=0
- 17 Benjamin Miller, "When and How Regions Become Peaceful: Potential Theoretical Pathways to Peace," *The International Studies Review*, Vol. 7, No. 2. (June 2005), pp. 229-267.
- 18 טענה זו מזכירה את התאוריה של AZAR בנוגע לכוחות הפנימיים שמשמרים את הסכסוך בתחום

- (NRR):Edward E. Azar, Jureidini & McLaurin, "Protracted Social Conflict: היחסים הנורמליים: Theory and Practice in the Middle East," *Journal of Palestine Studies*, 8(1), 1978, pp. 41-60.
- David Reilly, "The Two-Level Game of Failing States: Internal and External Sources of State 19 Failure," *Journal of Conflict Studies*, Vol. 28, 2008, p. 17.
- The National Security Strategy of the United States of America, 2002, 20
<http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.pdf>
- על המשמעויות ההומניטריות וההשלכות הקשות על הביטחון האזורי של בעיות פליטים, ראו 21
בהרחבה:
- Benedetta Berti, "Syrian Refugees and Regional Security," *SADA Middle East Analysis*, 22
February 5, 2015.
- James Fearon and David Laitin, Ethnicity, "Insurgency and Civil war," *American political 22 Science Review*, Vol. 97, No. 1, 2003, p. 75.
- Michelle Nicholas, "Exclusive: Iraq tells U.N. that 'terrorist groups' seized nuclear materials," 23
Reuters, July 9, 2014.
- גוז'נסקי וקוליק, "מדינות כושלות." 24